

Feruza QOSIMOVA,
F.f.f.d., FarDU doktranti (DSc)
E-mail: Kasimova_feruza@mail.ru
Tel: 998908362129

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

COMPARATIVE-LINGUOCULTUROLOGICAL STUDY OF THE UNITS WITH THE SEME OF "HEALING PERSON"

Annotation

This article is focused on the study of units with the seme "healing person" in Uzbek and English languages. They are analyzed lexico-semantically and it is shown that they are expressed in a particular way in both linguocultures. These analyzes are supported by examples from fictions.

Key words: seme, healing person, mystic, empiric, linguoculturological aspect

СРАВНИТЕЛЬНО-ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЕДИНИЦ С СЕМОЙ «ИСЦЕЛЯЮЩИЙ ЧЕЛОВЕК»

Аннотация

В данной статье особое внимание уделяется на изучение единиц со значением «исцеляющий человек» в узбекском и английском языках. Они анализируются лексико-семантически и показываются, что они выражаются особенным образом в обеих лингвокультурах. Эти анализы доказываются приведением примеров из художественной литературы.

Ключевые слова: сема, исцеляющий человек, мистик, эмпирик, лингвокультурологический аспект

«DAVOLOVCHI SHAXS» SEMALI BIRLIKLARNING QIYOSIY-LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi "davolovchi shaxs" semali birliklarni o'rganishga e'tibor qaratilgan. Ular leksik-semantik jihatdan tahlil qilinib, har ikkala xalq tilida o'ziga xos tarzda ifodalanishi yoritib berilgan. Badiiy adabiyotlardan olingan misollar orqali mazkur tahlillar asoslangan.

Kalit so'zlar: sema, davolovchi shaxs, mistik, empirik, lingvokulturologik jihat

Kirish. Tibbiy terminlar ichida «davolovchi shaxs» semali birliklarning alohida o'rni bor. Bu ularning ham tibbiy, ham ijtimoiy hayotda dominant xarakterga egaligi bilan bog'liqdir. Ularning xalq tilida va dunyoqarashida verballashishi lingvomadaniy jihatni aks ettiradi. «Davolovchi shaxs» semali birliklar tibbiy terminologik tizimda asosan kelib chiqishi yunon va lotin tili bo'lgan internatsionalizmlar bo'lishiga qaramasdan, xalq nomenklaturasida ham uchraydi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek tilshunosligida tibbiy terminlar asosan an'anaviy tilshunoslik doirasida tadqiq qilingan. Jumladan, D.X.Bozorova, A.Xusanov, A.Qosimov hamda Z.Mirahmedovalarning dissertatsiyalarini[1,2,3] misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Ularda tibbiyotning ma'lum bir kichik terminologik tizimiga mansub birliklar tadqiqot ob'ekti sifatida tanlab olinib, grammatik xususiyatlari tahlil qilingan hamda ularni tartibga solish va unifikatsiya qilish bo'yicha kerakli tavsiyalar berilgan. Shuningdek, ularda tibbiy terminlarning etimologik jihatlariga ham qisman e'tibor qaratilgan. Biroq, bugungi kunda zamonaviy ilm-fanda tibbiyot ko'plab bo'lim va yo'nalishlarni o'z ichiga qamrab olgan kompleks fanlardan biri sifatida gavdalanmoqda ekan yuqorida tilga olingan tadqiqot ishlari tilshunoslik uchun yetarli hisoblanmaydi.

Natija va muhokama. Xalq tabobatidagi «davolovchi shaxs» semali birliklarni ikki sinfga ajratish mumkin: *mistik* hamda *empirik* birliklar. Qayd etish lozimki, ular o'zbek va ingliz lingvomadaniyatini yoritishda vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, mistik birliklar o'zbek xalqining ilohiy kuchlarga, duolarga; ingliz xalqining esa sehr, joduga bo'lgan ishonchi balandligini ko'rsatadi.

O'zbek xalqining dunyoqarashida «eskicha kasallik» atamasi qanday mazmun anglatishi hammaga ma'lum. Qayd etish lozimki, shunday xurofiy tushunchalar mistik davolovchi shaxslarning paydo bo'lishiga katta hissa qo'shgan. Ushbu kichik leksik maydon birliklarini komponent tahlil qilarkanmiz, o'zbek xalqining dunyoqarashi islomiy tushunchalar bilan qorishganligini kuzatamiz. *Azayimxon, baxshi, domla, duoxon, jinkash, kinnakash (kinnachi), mulla, otin, parixon, qasidaxon, qori, eshon* shular jumlasidandir. Ular muqaddas islom kitobi – Qur'onni (va unda zikr etilgan oyatlarni, suralarni) asosiy davo vositasi sifatida qo'llaydi.

Keladigan domla uning nazarida birgina «kuf-suf» qilsayoq, xotini turib ketadiganday edi. (T.Malik, Hikoyalar); Ayrim insonlar bemor bo'lib qolsalar, darrov tabiblikni da'vo qiluvchi jinkashlarga murojaat qilishadi[10].

Shuningdek, *folbin, folchi, fol ochuvchi shaxs* atamalarini ham mistik davolovchi shaxslar qatoriga kiritsak bo'ladi. Etimologik jihatdan, oldindan ta'bir aytuvchi ushbu odamlar, xalqning nazarida, kasallikni ham tuzatadi:

Sora folbin: *O'g'lingni sariq jin uribdi, qizim. Sariq echki so'yib, terisiga bolangni o'raysan. Xudo o'zi shifo beradi, ana arshi-a'lodan uning tabarruk ovozi eshitiyapti, eshit!* (X.To'xtaboyev, *Sariq devni minib*)

Kasalliklarni davolash borasida yuqorida sanab o'tilgan shaxslarga xalqimizning ishonchi katta. Bu jihat ingliz lingvomadaniyatida ham ko'zga tashlanadi. Xususan, ularda afsun o'qib davolovchi shaxslar bo'lganligi tarixiy manbalarga[4,5,6,7] ko'ra aniqlandi. Ularda *magician, sorcerer, witch, wizard* kabi atamalar tilga olingan. Qayd etish lozimki, ushbu shaxs nomlari aslida *afsungarlik* sohasining birliklari hisoblanadi. Ammo ularda ham «davolovchi shaxs» semasi mavjud:

When we be in trouble, or sickness, or lose anything, we run hither and thither to witches, or sorcerers, whom we call wise men... (Bishop Hugh Latimer, Sermons)

(Biz muammoga duch kelganimizda yoki kasal bo'lib qolganimizda, yohud biror narsamizni yo'qotib qo'yganimizda, jodugarlarni izlab u yoqdan bu yoqqa yuguramiz, biz ularni donishmand deb ataymiz...)

Keltirilgan misolda, *witch, sorcerer* kasalliklarni davolashi hamda xalq tomonidan «donishmand» sifatida e'tirof etilishi ta'kidlangan. Etimologik jihatdan, *wizard* atamasi ham «donishmand (*wise man*)» ma'nosiga ega (ChEDEL, page 564). *Oxford* lug'atida berilishicha, *magician* va *sorcerer* atamalari afsungarlik bilan shug'ullanuvchi kishilarga nisbatan qo'llaniladigan

umumiy nomlar bo‘lib, ma’no o‘tkazida o‘zaro farq qiladi. Chunonchi, *magician* – ijobiy (ODE, page 538), *sorcerer* esa salbiy bo‘yoqqa ega (ODE, page 1703):

He was suspected of misusing his magical powers as a sorcerer[11].

(U o‘zining seyr kuchlarini boshqa maqsadda qo‘llanilganlikda, jodugar sifatida gumon qilindi.)

Witch hamda *wizard* atamaları o‘rtasida ham shunday farq kuzatiladi: *witch* – salbiy, *wizard* esa ijobiy bo‘yoqqa ega[12].

Ammo ijobiy ma’no yuklash maqsadida, «white» co‘zi *witch*ga qo‘shib qo‘llanilgan:

Thus when the ailment of either a family member or livestock was so severe it could not be treated at home, the first port of call was often the local white witch or wizard[13].

(Shunday qilib, agar biror bir oila a‘zosi yoki ot-ulo‘vning kasali og‘irlashib ketse va uyda davolab bo‘lmasa, odatda birinchi bo‘lib mahalliy oq jodugar yoki seyr garknikiga borilar edi.)

Xullas, Buyuk Britaniya xalqida afsun bilan davolovchi shaxs nomlari katta qiymatga ega tushunchalardan hisoblangan. Ularning turli ertak, multfilm, qo‘shiq va kinofilmlarda obrazlashtirilganligi bunga asosdir. Chunonchi, «Afsungar Merlin» filmida qirollik oilasining sog‘ligiga javobgar seyr gark (*wizard*) – Gayus obrazi gavdalanirtilgan.

Hozirgi kunda ham ushbu so‘zlarning amalda qo‘llanilishi kuzatiladi. Sinxron tadqiqimiz ularning determinlashganligini ko‘rsatdi. Jumladan, *witch* so‘zi amalda hunuk, yoqimsiz, qari kampirga yoki ayolga nisbatan qo‘llaniladi:

«You old witch» – she sputtered. «You always hated me, you did ...» (Katherine Stanley)[14]

(«Sen qari jodugar» – deya baqirdi u. «Sen doim meni yomon ko‘rgansan, to‘g‘rimi...»)

Wizard so‘zi esa «juda aqlli, mohir kishi, usta» ma‘nosida ishlatiladi:

Although a chess wizard like Jose Raul Casablanca was known for his end game, he was also a source constant surprises in his innovative moves and tactics. (L. Witham, Picasso and the chess player)

(Garchi Xose Raul Kasablanka kabi shaxmat ustasi o‘zining so‘nggi o‘yini bilan mashhur bo‘lgan bo‘lsa ham, shuningdek, u o‘zining innovasion yurishlari hamda taktikalari bilan doimiy syurprizlar manbai ham bo‘lgan.)

Witch hamda *wizard* leksemalarining XVI-XVII asrda va hozirgi paytda ifodalayotgan ma‘nolarini o‘zaro solishtirib, quyidagi ikki jihatni alohida qayd etamiz:

ularning tarkibida avval mavjud bo‘lgan «afsun o‘quvchi», «davolovchi» semalari ayni paytda arxaiklashgan;

ularning ma‘no bo‘yoqlari hozirgi kunda ham saqlanib qolgan (*1-jadvalga qarang*):

1-jadval. *Witch* va *wizard* leksemalarining ma‘no bo‘yoqlari

Terminlar	Ma‘no bo‘yoqlari	
	16-18 asrda	Hozir
Witch	Salbiy	Salbiy
Wizard	Ijobiy	Ijobiy

O‘zbek va ingliz tilidagi jami mistik birliklarning qiyosiy tahlili, o‘zbek tilida ularning hanuzgacha o‘z ma‘nosida qo‘llanilayotganligidan darak beradi. Bundan kelib chiqadiki, o‘zbek xalqi hali ham ushbu davolovchi shaxslarga ishonadi. Ingliz tilidagi birliklar esa hozirgi kunda o‘zining mistik xarakterini va «davolovchi shaxs» semasini yo‘qotganligidan Buyuk Britaniya xalqining afsunlarga bo‘lgan qarashi o‘zgargani (salbiy tomonga) ma‘lum bo‘ladi.

«Davolovchi shaxs» semali empirik birliklar uzoq yillar tajriba asosida orttirilgan bilim egalari ifodalovchi atamalarni o‘z ichiga oladi. O‘zbek lingvomadaniyatida ular *hakim*, *tabib*, *doya*, *siniqchi*, *jarroh* kabilar orqali ifoda etiladi.

Tarixdan ma‘lumki, nihoyatda tajribali, yetuk, bilimli tib ilmi vakillarini xalqimiz *hakim* deb atagan. Ushbu so‘z asli arab tilidan kelib chiqqan bo‘lib, dastlab «donishmand» ma‘nosini anglatgan (O‘TEL-2, 567-bet):

«Donishmand» semasi: Forobiy ulug‘ yunon hakimining juda chigal falsafiy mulohazalari mag‘zini chaqib bergan. (M. Osim, Ibn Sino qissasi)

«Tabib» semasi: «Men hakimman, podshohning qo‘liga kirgan zirapchani olish uchun keldim», — debdi. Vazirlar bolaga qarab: «E, bola, yosh ekansan, ovora bo‘lib, bekorga o‘lib ketasan. Sendan ilgari ham boshqa hakimlar kelib ololmagan edi», - deyishibdi. (O‘zbek xalq ertaklari, Yaltillama sopol tovoq)

Shu o‘rinda aytish kerakki, biz yuqorida tilga olgan ingliz lingvomadaniyatida mavjud *wizard*, *witch*, *sorcerer* atamalarining negizida ham «donishmand» ma‘nosi anglashilgan edi. Demak, ikkala xalqning lingvomadaniyatida «donishmand» arxisemasiga ega «davolovchi shaxs» semali birliklar mavjud. Bundan bu shaxslarning bilimi, aqli xalq tomonidan yuqori baholangan ma‘lum bo‘ladi.

Hozirgi kunda *Hakim* atamasi erkak kishining ismi sifatida, *Hakima* shakli esa ayol kishining atoqli oti sifatida qo‘llaniladi:

Hakima opa katta qiyinchiliklar ko‘rgan, shuning uchun ham o‘z farzandlarini erkalatmasdan, har bir buyum, har bir kiyimning qadriga yetadigan qilib o‘stirgan edi. (O‘ Umarbekov, Yoz yomg‘iri)

Shuningdek, *tabib* atamasini ham o‘zbek lingvomadaniy birliklaridan biri desak bo‘ladi. U ham etimologik jihatdan arabcha so‘z bo‘lib, «tibbiyot ilmidan muayyan mutaxassis tayyorlovchi o‘quv yurtida ta‘lim olmagan, o‘z harakati, hayotiy tajribasi orqali bemorlarni davolash bilan shug‘ullanuvchi shaxs» ma‘nosini anglatadi (O‘TIL-3, 627-bet):

«Xo‘sh, sizni nima bezovta qilyapti?» degan odatiy savolga bemor: «Sichqon!» - deya g‘ayritabiiy javob qaytargach, Habib tabibning hayratdan kipriklari kerilib, qulog‘iga shapalog‘ini tutdi. (A. Obidjon, Baloga qolgan futbolchi)

Turkiy xalqlar orasida «tabib» ma‘nosini ifodalovchi bir nechta atamalar bo‘lgan. Chunonchi *o‘tachi*, *emchi*, *atasag‘un*[8]:

Ulardan birisi o‘tachi turur,

Qamug‘ ig‘, tugaqa bu emchi erur. (Yusuf Xos Hojib, Qutadg‘u bilig)

Bugungi kunda, yuqorida sanab o‘tilgan barcha empirik birliklardan faqatgina *tabib* atamasigina hanuzgacha amalda mavjud. U o‘zining «davolovchi shaxs» denotativ ma‘nosidan tashqari, «muammodan forig‘ etuvchi», «yechim topuvchi», «yomonliklardan saqlovchi», «xalos etuvchi» kabi ko‘chma ma‘nolarda ham qo‘llaniladi:

Dardimg‘a xayolini tabib et! (A. Navoiy, Layli va Majnun)

Ingliz tilidagi *healer* so‘zi anglatgan ma‘nolar *tabib* leksemasini bilan mushtarakdir:

Skills are usually acquired by apprenticeship to an older healer. (C. Helman, Culture, health and illness)

(Katta tabibga shogird tushish bilan ko‘nikmalar orttiriladi.)

Music has been used since our ancestors as a healer, as a way to get through pain[15].

(Musiq ahdodlarimiz davridanoq tabib sifatida, og‘riqni qoldirish usuli sifatida qo‘llanilgan.)

Berilgan misollarda, *healer* leksemasining o‘z va ko‘chma ma‘nolari aks etgan. Demak, o‘zbek va ingliz lingvomadaniyatida *tabib* va *healer* faqat shaxs sifatida namoyon bo‘lmaydi, u darddan, muammodan forig‘ etuvchi har qanday narsa bo‘lishi mumkin.

Siniqchi atamasi ham empirik birliklardan biri bo‘lib, u «singan-chiqqanni davolovchi tabib» ma‘nosini anglatadi. Uning nomi shu mazmundan kelib chiqqan (siniq+chi):

Qishloqda siniqchi bor. Ja siniqchi bo‘lib, siniqchimas-u, shu chiqqan qo‘l-oyoqlarni joyiga solib qo‘yadi. Singan suyakni faqatgina Benazir ota tuzatadi. (N. Ismoilov, Tabib)

Ingliz tilidagi *bonesetter* atamasida ham shu ma‘no aks etgan:

Then the bonesetter snapped her small shoulder into place. (A.Tan, The bonesetter’s daughter)

(So‘ng siniqchi uning kichkina yelkasini joyiga solib qo‘ydi.)

Ko‘rinib turganidek, *siniqchi* va *bonesetter* leksemalari mazmun jihatdan bir xil. Ammo shakl jihatdan biroz farqli ekanligini ta’kidlash joiz (2-rasmga qarang):

2-rasm. *Siniqchi* va *bonesetter* leksemalarining komponentlari

Ikkala leksemaning komponentlarini o‘zaro solishtirganimizda, o‘zbek tilidagi *siniqchiga* nisbatan, ingliz tilidagi *bonesetter* so‘zi o‘z nomida aniqroq ma‘noni ifodalashi ma‘lum bo‘ldi (2-rasm).

Ikki xalqning lingvomadaniyatida farqlar bo‘lishi tabiiy. Ayniqsa, ularning biri sharqqa, ikkinchisi esa g‘arbga mansub bo‘lsa. Xususan, *tabib* va *healer* atamaları «giyohlar bilan davolovchi shaxs» semasiga ega. O‘zbek tilida bu ma‘noni ifodalaydigan alohida, boshqa atama topilmaydi. Ingliz tilida esa, u *herbalist* atamasida anglashiladi:

Herbalist. A person who treats illnesses with substances extracted from plants (DOMT, page 175).

(O‘simliklardan olingan moddalar bilan kasalliklarni davolovchi odam).

It can be easily cured by an herbalist, who, like myself, knows how to apply all the curative principles to be found in the unlimited kingdom of medicinal plants. (O.P.Brown, The complete herbalist)

(Uni *herbalist* osongina tuzatadi, xuddi men kabi, u cheksiz dorivor o‘simliklar qirolligidan topiladigan barcha davo usullarini qo‘llashni biladi.)

Tabiblik sohasining qamrovi juda keng, o‘t-giyohlar bilan davolash esa uning birgina qirrasini ko‘rsatadi, xolos. Shuningdek, *giyohchi* (*giyoh teruvchi*) atamasi ham bu tushunchani yoritib berolmaydi. Demak, o‘zbek tilida ushbu atamaga ekvivalent bo‘la oladigan so‘z mavjud emas. Ammo giyohlar bilan davolovchi shaxs xalq tabobatida eng muhim hamda kerakli inson bo‘lganligi sababli, bizning fikrimizcha uni ifodalovchi so‘zni o‘zbek tilida lakuna sifatida qoldirish mumkin emas. Lakunarlik hodisasi, tarjima jarayoniga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, albatta. Bizningcha, *giyohchi-tabib* ushbu tushunchani ifodalash uchun eng maqbul ifoda.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillarda xalqning o‘ziga xos dunyoqarashi, turmushi, tajribasi aks etgan. Qayd etish lozimki, ikkala tildagi birliklar bir-biriga o‘xshamaydi. Bu aniqlangan farqlar ikkala lingvomadaniyatning o‘ziga xos jihatlarini ochib bera oldi.

ADABIYOTLAR

1. Бозорова Д.Х. Семантика наименований частей тела и производных от них в тюркских языках: дис. канд. филол. наук. – Т., 1967.;
2. Xusanov A. Nazvanie bolezney i ix simptomov v uzbekskom yazыke: dis. kand. filol. nauk. – Т., 1982.;
3. Kasimov A. Farmatsevticheskaya terminologiya v sovremennom uzbekskom yazыke: dis. kand. filol. nauk. – Т., 1982.;
4. Briggs R. Witches and neighbors. – London, 1997;
5. Davies O. Witchcraft, magic and culture. – Manchester, 1999;
6. Languages of witchcraft, narrative, ideology and meaning in early modern culture // edited by Clark S. – London: Basingstoke, 2001;
7. Davies Owen. Popular magic, cunning a folk in English history – London, 2007.
8. Мирахмедов У. Зийнат илми // Фан ва турмуш, 1980, № 8. – Б.71-114.
9. Cunning folk and wizards in early modern England: MA dissertation, 2010. - P.33
10. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/jin-chalishi-haqida-dinimiz-nima-deydi>
11. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/sorcerer?q=sorcerer>
12. [Laura Diaz de Arce. What is a warlock? And other types of magic users // https://bookriot.com/definitions-for-magical-beings/](https://bookriot.com/definitions-for-magical-beings/)
13. <https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/ecc/archive/emforum/projects/disstheses/dissertations/honeybell-fae.pdf>
14. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/witch>
15. <https://www.billboard.com/articles/news/women-in-music/9492674/chloe-x-halle-rising-star-women-in-music-2020-interview/>